

ברה כלבנה, בין כפירה לאמונה: על הסיפור הוא ציוה לחיים הזז

הקדמה

הסיפור הקצר **הוא ציוה** נמנה עם הסיפורים שחזרו בשנות חייו האחרונות של הסופר חיים הזז וראו אור בשני קובצי סיפורים **אבן שעות ופעמון ורמון** שבו מופיע הסיפור **הוא ציוה**. הסיפור נכלל במבחר **עשרה סיפורים** בעריכת אביבה הזז וחיה הופמן כמו גם במבחר **(סיפורים קצרים, עבריים ואחרים בלויית מבואות ופתחים לדיון)** בעריכת מלכה שקד.

הוא ציוה הוא סיפור אידיאי בדומה לסיפורים מאת חיים הזז שהמוכר שבהם הוא הסיפור **הדרשה** שנכתב בתחילת שנות ה-40 והפורש את משנתו הציונית של יודקה תוך שלילה מוחלטת של היהדות והגלות. גם בסיפור זה מעוצבת תמה מרכזית בכתבתו הכוללת של הסופר והיא היחס הדיאלקטי שבין היהדות לנצרות מחד ומקומו של העם היהודי בקרב העמים לאורך ההיסטוריה. סיפורנו מתאר את חייו של אשר ראדילובסקי בצמתים היסטוריים שהותירו את חותמם הן על העם היהודי והן בנפשו של גיבור הסיפור החווה בעיקר את זוועות המשטר הקומוניסטי במחנה כפייה במשך שנים רבות עד לשחרורו ומעברו לפריז שבה הוא נפרד אחת ולתמיד מהמפלגה הקומוניסטית, פרידה מלווה בייסורי התפכחות מהאלים שהכזיבו. קריסת האידיאולוגיות מחוללת בו תחושה של ריקנות ומשבר של משמעות הקיום והחיים.

עיקר הסיפור נסוב על המפגש הגורלי עם גב' טיסו, והיכרותם המתפתחת לכדי זוגיות רווית אהבה כנה. למרות שהסיפור כולל תשתית אידיאית מובהקת, נדמה כי הוא ניתן להתפרש גם כסיפור אהבה מיוחד במינו בין יהודי חסר זהות, תלוש ועקור ובעיקר למוד אכזבות לבין אישה צרפתייה, אלמנה, קתולית אדוקה ובקיא בתולדות ימי הביניים. גיבור הסיפור עובר תהליך של **שיבה** אל מקורותיו היהודיים בסיועה של גב' טיסו החורגת "ממעגלי מחשבה ורגש אנוכיים" המצווה על עצמה לחרוג מעצמיותה ולהעניק את מלוא תשומת הלב ואת מלוא "המקום" למי שנפער בו חלל עצום בעקבות קריסת האמונה הקומוניסטית.¹ כסיפור אהבה אני רואה ביחסי אשר ראדילובסקי וגב' טיסו אהבה כנאמנות, מסירות ומחויבות הדדית. הם בונים ביחד שותפות חיים כנגד כל הסיכויים.

¹ אני משמש בביטויים הלקוחים מספרו של יואב אשכנזי: **שלוש מחשבות מודרניות: אהבה, חירות וחריגה**, כרמל, ירושלים: 2020

מוטיב ברכת הלבנה עשוי בהחלט להכתיב פרשנות אידיאית המשתמעת מתפקידו לאורך עלילת הסיפור. זהו ציר מרכזי שמעניק לסיפור את לכידותו ואת משמעותו התיאולוגית: ייחודיותו של האל ופועלו-רישומו בעולם מצד אחד ומצד שני מחזוריות תולדות העם היהודי המדומה להתמעטות ולהתחדשות הלבנה. בנוסף לפרשנות זו, אני מציע פרשנות שבה הקשר הרומנטי ממלא תפקיד חשוב שבמסגרתו נמתחת אנלוגיה בין הלבנה לבין גבי' טיסו המאירה את חיי אהוב ליבה ומשנה ללא-היכר את מחצית חייו השנייה.

עלילת הסיפור מתרחשת בעיר פריז. הסיפור מציע באופן אימננטי הצדקה לבחירה זו: למה דווקא פריז ולא מרכז אחר? נדמה יותר מכל מקום אחר ביבשת אירופה, העיר פריז שימשה מאז ומתמיד עיר מקלט למתנגדי משטר, כאלה שבקשו להסיר את המסווה מעל ההונאה הגדולה של המאה ה-20: גילויי פניו הדמוניים של כל משטר טוטליטרי באשר הוא. אך טבעי היה שגיבור הסיפור יגלה לפריז, העיר שגילמה את אידאל החופש המוחלט. אבל בחירה זו עשויה להיות מוצדקת אם נזכור שפריז הייתה לבטח העיר שהסופר נצר בלבו בעקבות תשע שנות מגורים בתחילת שנות ה-20. בשנים אלו התוודע הסופר לאופייה, תרבותה, רחובותיה, בתי הקפה ובקיצור רב, אותן שכיות חמדה שגבי' טיסו מגלה לפליט חסר כל אשר ראדילובסקי, נושא על גבו את חותם זוועות המשטר הקומוניסטי.²

פתיחת הסיפור

הפסקה הפותחת את הסיפור **הוא ציוה** לחיים הזו, מתארת את ימי ילדותו הרחוקים של גיבור הסיפור, אשר ראדילובסקי, בהם נהג לקיים את מצוות ברכת הלבנה בשמחה ובחדווה גדולה, מלווה בריקוד תוך שהוא משלש פסוקים מתוך ברכה זו. נראה שתפילה זו, שהייתה אהובה עליו במיוחד, "עד שהוא תינוק של בית-רבנו", התקיימה על-ידו בהתלהבות רבה. ניתוח פסקת **פתיחה** זו, גם אם לא נעמוד בשלב הזה על מלוא משמעותה, עשוי לחשוף בקריאה ראשונה **מוטיבים** אחדים שיתבררו בהמשך עלילת הסיפור, כמוטיבים מרכזיים ומשמעתיים ביותר: ראשית, קריאת ברכת הלבנה ביטאה רגעי אושר עילאיים ושמחה הן של המתפלל היחיד והן של ציבור המתפללים המונע מכוחה של עמידה משותפת לנוכח הירח ורצון עז להביע את פלאי בריאתו; ויותר מזה היה בה משום ביטוי עמדה אופטימית שבאה לידי ביטוי בחזרה המשולשת של המלים **סימן טוב ומזל טוב יהי לנו ולכל ישראל**. בחזרה זו באות לידי ביטוי המשאלה והאמונה בטוב הצפוי לעם ישראל בעולם זה. ברכת הלבנה נתפסה כסימן וכאות לימים טובים ומאושרים הצפויים לכל יהודי באשר הוא. לתפילה זו התווסף ממד של עוצמה שתוקפה נבע מחוויה קולקטיבית של לבבות המתפללים. ויש להניח שרגעי אושר אלו הם-הם שהפכו תפילה זו לאהודה ומקובלת ביותר על גיבור הסיפור בימים בהם עדיין היה תלמיד של בית רבנן. מה שמוסיף לראייה אופטימית זו של המציאות הוא כמובן המשפט הראשון הפותח את הסיפור: "בכל שבוע באה שבת לעולם, בכל ימות-השנה באים ימים-טובים, ובכל חודש – חידוש הלבנה". חידוש הלבנה נמנה עם הדברים החיוביים שנבראו בעולם: כשם שהשבת וימים-טובים קוטעים את רצף הקיום השגרתי, כך חידוש הלבנה מעניק נופך של התחדשות למחזוריות החיים. שבת, ימים טובים, וחידוש הלבנה יש בהם משום גילוי היבטיה החיוביים של

² המבקש לעמוד על תקופת חייו של הסופר בעיר פריז בשנות ה-20 עד לשנת עלייתו לארץ בשנת 1931, עשוי למצוא עניין בביוגרפיה של הסופר **הז: ספור, חיים** מאת איתמר דרורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב: 2017. במיוחד פרק ג': תודעת 'פליט': נדודים בצל המהפכה.

המציאות. על-פי השקפה תיאולוגית זו המובלעת במשפט הראשון הפותח את הסיפור, ביקש המספר להבליט מציאות שלמה והרמונית.

גוף הסיפור

עד כאן פתיחת הסיפור וכל מה שבא לאחריה בהמשך **גוף הסיפור** מעמיד מציאות אחרת ושונה, כאוטית ואבסורדית במידה רבה, מאותה תמונת ילדות נשכחת. המשך הסיפור עומד **כניגוד** מובהק לפתיחת הסיפור משום שאותה חדות ילדות התחלפה בהמשך בחוויות רבות ושונות במרוצת חייו הסוערים של גיבור הסיפור. עם התנתקותו מהעולם היהודי חדל לקיים מצווה זו ועם הזמן, ככל שחלפו השנים, רישומו של טקס זה על דמותו הלך ונשכח. אי-קיום מצווה זו והתפוגגות זכרה בעולמו האישי מסמנים את התנתקותו המוחלטת מזהותו היהודית ורק כעבור שנים רבות, לאחר טלטלות בחייו האישיים ובקורות העולם, מבליחה בו תפילה זו כזיכרון נשכח בליל סתיו בעיר פריז, ומחוללת בו שינוי גורלי בעל השלכות עמוקות ובלתי-נתפסות. לאור האמור לעיל עשוי התלמיד בהחלט לשאול מה פשר פתיחה זו של הסיפור, ומה ראה לנכון הסופר לפתוח בתיאור טקס דתי שיש בו ממד אקסטטי ואולי אף פגאני לעיני המתבונן 'מבחוץ'. תלמיד שתפילה זו נהירה לו עשוי לעמוד על פשר בחירתו של הסופר לפתוח באמצעותה את סיפורו ולעורר בו ציפיות באשר לאפשרויות הבנות 'שיבוצה' ותרומתה לבניית משמעות הסיפור, ואילו תלמיד שעבורו זהו מפגש ראשון עם תפילה זו, עלול 'להחמיץ', במובן מסוים, רובד עמוק של הסיפור אם נפסח על הסבר כולל של תפילה זו. מכל מקום השם 'ברכת חידוש הלבנה' טומן בחובו מובנים של התחדשות ולידה מחדש.³

לאחר פתיחת הסיפור מגולל המספר באופן **תמציתי** וכרונולוגי תחנות בחייו של הגיבור המרכזי. הקורא נדרש למלא את החסר בדרך מסירה מינימליסטית זו כדי להשלים את הפערים לכדי תמונה כוללת של פרשת חייו של הגיבור, ולעמוד בעיקר על הבנת דמותו, עולמו הפנימי ומהות קיומו במחצית הראשונה של המאה ה-20. צירוף פרקי חייו מעמיד תמונה של יהודי יליד אוקראינה, שחי בהרמוניה את שנות חייו הראשונות בעולם היהודי, אך מסיבות שאינן ידועות לנו וניתן לכל היותר לשערן על-פי מקורות חוץ-ספרותיים והיסטוריים (כגון התסיסה האידיאולוגית שהילכה קסם על אותו דור צעיר), נפרד בשלב מוקדם מהעולם היהודי ונעשה אדם חילוני. את עולם ילדותו שהותיר מאחוריו, הדחיק ומחק. מכל מקום 'מעבר' זה ממציאות אמונית-דתית לעולם משולל דת ואמונה, מעמדות ולאומים, הותיר את רישומו העז על החברה היהודית שנאבקה על קיומה בתקופה של 'שינוי ערכי' שביטוי המלא היה החיפוש העצמי של הדור הצעיר אחר משמעות חדשה. תקופה זו בחי גיבור הסיפור נמסרת בקצרה באמצעות תיאור שיש בו נופך **אקספרסיוניסטי**: "משהגדיל היה מטייל עם הנערות בסירה על-פני הנהר, והיו גלי הנהר רוקדים כנגד הלבנה, והוא נותן קולו באינטרנציונל, בוולגה-וולגה ודוֹבִינֶוֹשְׁקָה. לא יצאו ימים מועטים עד שנתפס למלכות". אורח חיים משוחרר מכבלי המסורת החליף את מה שעשוי היה להיות ייעודו כתלמיד ישיבה המקדיש את מרב זמנו ללימודי משנה ותלמוד. במקום זאת, הוא נשבה בקסמם של רעיונות מהפכניים ונסחף בזרמם של מפנים הרי-גורל.

אשר ראדילובסקי עשוי לייצג את הדור הצעיר שקדם למלחמת העולם הראשונה ברוסיה, שדגל בהתלהבות רבה ברעיונות החדשים של קידמה, סוציאליזם, שוויון ומיגור שלטון הצאר. הוא נתפס

³ ביטויים אלו 'התחדשות' ו'לידה מחדש' משמשים כמפתח להבנת הדמויות המרכזיות בסיפור.

ונאסר בגין פעילותו החתרנית, וכעבור זמן מה שוחרר עם פרוץ המהפכה הקומוניסטית והפלת שלטון הצאר. עם שחרורו הוא לחם בשורות הבולשביקים במלחמתם בלאומנים. כמו-כן לחם במלחמת האזרחים בספרד. עם שובו לרוסיה הוא השלים את לימודיו באוניברסיטה, נשא אישה אך כעבור פרק זמן קצר הוא התגרש. במלחמת העולם השנייה היה בין הכוחות הסובייטיים שכבשו את ברלין ועם שובו כגיבור לברית המועצות, נשלח משום מה לכלא מבלי להבין את פשר הדבר: "לא היה יודע למה עלתה לו כך, על איזה עוון שבידו". הוא נידון לעבודת פרך ונשלח לעיר וורקוטה כדי לרצות את עונשו כעובד כפייה במכרות הפחם שבאזור זה. רק הודות לסיוע אחייניתו, היחידה שנותרה מבני משפחתו שנספו במרוצת הפוגרומים, מלחמת האזרחים ומוראות מלחמת העולם השנייה, הוא שוחרר מעיר גולאג זו ועבר להתגורר בוורשה. אך גם כאן לא מצא מנוח לנפשו וכעבור כשנה נענתה בקשתו לעזוב את פולין לטובת צרפת. מכאן ואילך מתחיל פרק חדש בחייו של גיבור הסיפור. אלה הם אפוא קורות חיים שעשויים לשמש חומר ותשתית לרומן מקיף וכאן, בסיפורנו, הם משמשים כמעין **הקדמה** או **רקע** לפרק השני בחייו של אשר ראדילובסקי. מכאן ואילך תתמקד **עלילת הסיפור** בשנות שהותו בעיר פריז, העיר שבה נתן גט כריתות לקומוניזם ("עודהו ברכבת קרע את תעודת-החברות הקומוניסטית שלו"), השתחרר סוף כל סוף ממועקת העבר על תלאותיו והחלה שיבתו ההדרגתית לחיק היהדות בתמיכתה ובסיועה של חברתו לחיים, גב' טיסו הקתולית.

זהו השלב שבו רצוי לסכם דברים אחדים על דמותו של גיבור הסיפור, ולשאל את השאלה המתבקשת: מיהו למעשה? מה מייחד אותו או מבדיל אותו מבני דורו הצעירים שחוו על בשרם את המחצית הראשונה של המאה ה-20, מחצית דרמטית ומשפיעה ביותר על עיצוב דמותה של תקופה זו והשלכותיה. כלום יכול הקורא לעמוד על עולמו הפנימי על פי הדיווח התמציתי והעובדתי של המספר? קריאה חוזרת של תולדות חייו עד הגיעו לעיר פריז עשויה לחשוף את מהלכיה של תקופה סוערת, סילוקו של עולם ישן לטובת עולם חדש שבראשו ניצב המנהיג סטאלין, 'שמש העמים'. אך כגודל להט האמונה הייתה אכזבתו מהמדינה אשר למענה נלחם כל חייו.

ניתוח חייו של אשר ראדילובסקי עשוי להצביע על שני מהלכים: מחד, נטישת אמונתו הישנה וקבלת אמונה חדשה ומאידך **התפכחות** מהאידיאולוגיה החדשה שגמלה לו בעונש נוראי בגין נאמנותו הבלתי-מסויגת לעקרונות המפלגה. המהפכן שהקריב את חייו למען הקומוניזם, הופך לאסיר פרך בגולאג של וורקוטה. אובדן המשמעות, טיפוח פולחן האישיות של המנהיג סטאלין, רדיפה אחר מתנגדים פוליטיים, ובעיקר שלילת חרותו של הפרט ושעבודו למשטר עריץ לא פחות מהשלטון הצאר המדכא, העמיקו בו את תהליך התפכחותו ואת החלטתו 'להמיר' בשנית את דתו.

המפגש עם גב' טיסו

פרק חדש מתחיל בחייו של אשר ראדילובסקי בעיר פריז שראשיתו הסמלית היא כאמור קריעת תעודת חבר המפלגה (מה שפעם קראו 'פנקס חבר'), התנתקות מוחלטת מכל סממן של המפלגה, כאילו ביקש להיוולד מחדש ולהתחיל מנקודת אפס: "משפחתו נעקרה כולה. אלו נפלו בידי פטלורה, אלו בידי דניקין, אלו בידי הפולנים והשאר מהם בתאי-הגזים של הנאצים. מכולם לא נשתיירה אלא בת אחיו שנשמרה במנזר וגדלה שם בדת הקתולית". גיבור הסיפור מגלם את האדם המודרני שוודאות קיומו קרסה וחוללה בו **ריק קיומי**. הוא נידון להיות גולה בארץ זרה, עקור ומיואש ונבגד. משום כך גדלה השתאותו של הקורא לנוכח התהליך ההדרגתי של בניית אמונו של גיבור הסיפור

בעולם ובערכיו האוניברסליים בסיועה של הגב' טיסו המקריבה את עצמה למענו. חלקו השני של הסיפור עומד אפוא בסימן של שיבה לחיים נורמאליים.

המפגש עם גב' טיסו בעיר פריז מסמן **מפנה** משמעותי בחייו של גיבור הסיפור מכיוון שבאמצעותו הוא מתחיל את חייו מחדש. גב' טיסו, "הייתה צרפתייה בשנות הארבעים אלמנה מבעלה, נאה ונעימה. היא הייתה מורה לתולדות ימי-הביניים, קתולית אדוקה באמונתה". מפגש זה מחולל, אפוא, את השינוי המכריע בדמותו הודות לאישיותה החד-פעמית של גב' טיסו שהשכיחה, למרות הבדלי אופי ותרבות ביניהם, להבין את נפשו החבולה. עיקרה של עלילת הסיפור הוא תיאור ההשלכות של מפגש זה על שתי דמויות כה שונות באישיותן שמצליחות להתגבר על פערים ולבנות בהצלחה רבה קרבה, ידידות ואהבה. זוהי למעשה גדולתו של הסיפור המבקש להמחיש אפשרויות של תיקון וריפוי נפש מעונה, משוללת כל משמעות. אילולא תשומת הלב שהרעיפה עליו גב' טיסו, ספק אם היה סיפק בידו לאזור כוחות נפשיים כדי להשתקם. רק השתחררותו מנטל האידאולוגיה הקומוניסטית עשויה הייתה להבטיח את חזרתו לחיים. הגב' טיסו מובילה ומדריכה אותו בעיר פריז, מגלה לו את פניה האנושיות של המציאות. בעיר הזו, המסמלת את החופש שמעבר למסך הברזל, לומד אשר ראדילובסקי להכיר באופן הדרגתי את מנעמי החיים כמו למשל שיח חופשי "בעסקי חברה, בקומוניזם, ודמוקרטיה, בעיקרי הפילוסופיה, בהמונה של הספרות והאמנות המודרנית". כעת היה עליו למלא את החסכים הרבים שצבר במרוצת שנות חייו. מכיוון שרוב שנות חייו עברו במלחמות ובמחנות כפייה ומכיוון שנשללה ממנו חרותו האישית, יכול היה אשר ראדילובסקי להתענג בעוצמה רבה על חיים אנושיים, במחיצת אישה מעודנת ורגישה.

חלקו השני של הסיפור:

מפגש זה שהתפתח לקרבה גדולה שהפכה עם הזמן לאהבה כנה ואמתית, עלול היה להיכשל, בגלל הבדלי אישיות ובעיקר בגלל התהום הפעורה ביניהם בנושאי דת ואמונה. אך **חלקו השני** של הסיפור מעצב את התמודדותם עם הקשיים אלו. הם ניחנו ברצון הדדי להתגבר על הבדלים משמעותיים אלו: אשר ראדילובסקי בניגוד למצופה לא הפך להיות אדם מחוספס וציני אלא נכון לקלוט ולספוג מה שנמנע ממנו. גב' טיסו ידעה שעליה תחילה לעמוד על אופיו של מהגר למוד אכזבות זה כדי למצוא מסילות ללב. נזכור שהיא כאישה כקתולית אדוקה, עלולה הייתה להרתיע אותו ולבטל כל התקרבות מצדו. לכן גדולתו של הסיפור נעוצה בהתקרבותם ההדרגתית ובנחישותה לסייע בידו להתחיל מחדש את חייו מבלי לכפות עליו כל אמונה. למרות עולמו החתום בפניה, היא מצליחה לעמוד על אישיותו המיוסרת הזקוקה לחום ואהבה, מבעד לצילום היחיד שנותר לו. הבנה ורגשיות זו שמפגינה כלפיו הגב' טיסו מנחמת את מהלך עלילת הסיפור המתארת את חזרתו ההדרגתית אל החיים האנושיים ואל האמונה היהודית. בתחילה היה עליה לעורר בו את **אמונו** כלפיה למרות אדיקותה הדתית, ולבטל בו כל חשש ואיום על חרותו הפרטית.

ראשית המפגש חושף כאמור את ההבדלים הבלתי-ניתנים לגישור בין השניים: בעוד גב' טיסו היא קתולית אדוקה, לעומתה אשר ראדילובסקי הוא אתאיסט. מבחינתו פסלו של אפולו נאה וחשוב יותר מכל פסל או תמונה של הצלב. הוא גם איננו מהסס להטיל ספק בדמותו של ישו, בן-האלוהים, מכיוון שעל דרכו, במלחמות ובמחנות הכפייה, נקרו הרבה בני אלוהים מה שצמצם מבחינתו את ייחודיותו של ישו הנוצרי. קורבנות המלחמות ומחנות הכפייה ערערו בו את תוקפה של כל אמונה,

דתית וחילונית כאחת. היה מנוי וגמור אתו לקבור אחת ולתמיד את עברו המסויט ורק אותו צילום דהוי היטיב להמחיש את האמת המרה והאכזרית של זוועות המשטר: "לא הייתה בידו, אלא העלה מתוך ארנקו תמונה קטנה ומעוכה של אדם זקן ששערו סתור ועיניו דעוכות פניו חשכות הן וזקן בן שבועו מקיף אותן". זוהי אפוא תמונתו היחידה שנותרה בידו ההופכת למעין כתב האשמה חמור ומרשיע כנגד עוולות המשטר.

מה שניבט אליה מצילום זה הוא למעשה דמותו של צלוב מודרני, קורבן של אידיאולוגיות טוטליטריות: אדם כבוי וחסר תקווה, משולל כל אמונה, למעשה של אדם. הוא גם מביע בפניה את דעתו הנחרצת על משטרים אלו: "אין ראוי לעבודת פרך אלא המנהיג". וכן הוא מוסיף את פסק דינו: "שופט הדן פושע לתליה מין הדין שהוא ייתלה ראשון". אשר ראדילובסקי מאפשר לגב' טיסו הצצה קצרה אל התופת של חייו שמעוררת בה את הרצון לגמול לו חסד 'נוצרי'-אנושי.

מה שמקרב אותה אליו הוא השתייכותו לעם בן-האלוקים מושא הערצתה: שניהם ממוצא יהודי, שניהם נרדפו על לא עוול בכפם. נדמה כי היא רואה בו **מרטיר** המגלם את סבלו של האדם באשר הוא. היא ממלאת תפקיד כפול בחיי אשר ראדילובסקי: א. שיקומו כאדם חופשי וחשיפתו לכדאיותם של החיים באמצעות האמונות, התרבות והשיח הפילוסופי. ב. השבתו לחיק היהדות: הבן האובד והגולה ימצא את דרכו בחזרה לאמונתו הישנה. גם וידויו ש"כל עמל שעמל בימי חייו לא עמל בשביל היהודים, לא עמד בתוך שלהם ולא היה לו חלק בהם" איננו מרפה את ידיה ואיננו מחליש את כוונתה להשיבו לכור מחצבתו.

דרישתה שימיר בתחילה את דתו כתנאי לנישואיו מתחלפת עד מהרה בהיענותה המוחלטת לקבל על עצמה את האמונה היהודית כביטוי לרחשי אהבתה כלפיו וכביטוי להכרתה ש"אין נוצרים גמורים אלא היהודים", ומתוקף הכרה זו נובע וויתורה על אמונתה הקתולית. החיים בקרבת גב' טיסו הייתה להם השפעה חיובית ומרפאה, משום שהודות לה הוא מסתגל לאורח חיים יציב ואיתן. היענותו לכתוב ספר מחקר על המחנות ובתי הסוהר בברית המועצות כמוה כעיסוק תרפויטי שיש בו אחת ולתמיד שחרור מודע מאמי העבר. לראשונה מתעוררת בו תשוקה לחיים: להיות אדם חופשי ככל האדם, בארץ חופשית: "עכשיו לא היה חסר אלא בית משלו, משפחה, אשה שתהא מהלכת לפניו, שתמלא את ביתו אור וחום, אהבת עולם ואושר בלי סוף. דברים אלו נתן על בו והיה מהרהר בהם מיום לחברו, ובפרט שימי-הזקנה מתקרבים ובאים, וכבר עכשיו אינו בחור בשנים, קרוב לזיקנה יותר מימי-העמידה, ואימת הבדידות שלעתיד-לבוא עליו".

מה טיבו של קשר זה בין אסיר לשעבר ומהגר-פליט, חסר שורשים, לאישה קתולית אדוקה? אין ספק שקשר זה חשף את הדילמה האישית של גיבור הסיפור: מחד שלילת האפשרות לחיים חדשים וערכיים בעלי משמעות או מאידך וויתור עליהם מכורח ייאושו הגדול. היה עליו להחליט האם לקבל את ידה המושטת של גב' טיסו או שמא לקטוע את הקשר באבו עוד בטרם 'יסתבכו' הדברים ברובד הרגשי והפסיכולוגי. לא רק עליו היה להחליט איזו דרך לבור לו אלא גם גב' טיסו עליה היה להכריע בין אמונתה הדתית לבין חיים במחיצת אדם משולל כל אמונה, אבל היכרותה מקרוב עם אדם המגלם את סבלו של ישו, מסלקת מעל דרכה כל היסוס לחיי זוגיות על בסיס אהבה כנה ועמוקה. בראש ובראשונה אהבה זו באה לידי ביטוי בעניין המשותף שלהם באומנות, קולנוע ותיאטרון. חיים אלו רחוקים היו מכל כפייה דתית. גב' טיסו ניחנה באישיות נהדרת ומתחשבת,

ערה לנפשו המורכבת של בן זוגה ומנסה להקל עליו בכל דרך אפשרית כדי להעצים את אמונם ההדדי. גם חילוקי דעות העלולים לאיים על ההרמוניה המופלאה נפתרו הודות לרגישותה. "הגברת טיסו משכה אותו בדברי-חיבה התדירים". עם זאת היא הייתה מודעת היטב לקשר המיוחד והמורכב שנטווה בינה לבין אשר ראדילובסקי. הוא מודע היטב לצער הרב שעמדותיו מסבות לה בעצם סירובו להיענות לבקשותיה להמיר את דתו כדי לשאתה לאישה. היא פוסחת על שתי הסעיפים: מצד אחד עלול הוא לערער על אמונתה אך מצד שני הוא מסב לה אושר בעצם ידידותם המתקדמת ומתחזקת לאור המשותף הרב ביניהם. כאדם שנכווה מכל אידאולוגיה חילונית או דתית, נרתע אשר ראדילובסקי מכל ניסיון להכפיף את חייו לעיקרים ולכללים **דוגמטיים** (דתיים וחילוניים כאחת) שגרמו לו סבל רב ולכן הוא נרתע מכל מחויבות כלפי חיים הכובלים את חרותו. והנה בעיר פריז במחצית השנייה של חייו וכנגד כל הסיכויים, הוא פוגש באישה יוצאת דופן, אנושית וחמה המשלבת בעולמה גם אמונה דתית וגם ערכים הומניסטיים. בסופו של דבר מתוך הכרה אישית ואהבה עמוקה כלפיו, היא באה לקראתו. ברגעים בהם היא בכנסיה ומתפללת למענה ולמענו, הוא שרוי בבית קפה, לוגם בירה ותוהה בינו לבין עצמו על פשר קשר זה. וכאן, ברגעים אלו, כשהוא יוצא מבית הקפה הוא חווה הארה פנימית המשנה את חייו עד מותו. חוויה זו שאני מגדיר כסוג או ביטוי מסוים של **קונברסיה**, מחוללת בו את השינוי המכריע ביותר בחייו.⁴

"לשעה עמד מבית-הקפה. היה ליל סתיו. השמים נתקשרו בעננים. הלבנה נסעה מענן לחברו, נכסתה ונגלתה. נזכר למעשה שהיה לשעבר, בימי-ילדותו, שיצאו ארבעה-עשר יום מן החודש ולא נראתה הלבנה בשמים. היה אביו חושש שמא יעבור הלילה ולא יקדש את הלבנה, והיה מתחבט בין החלונות ועיניו שואלות לצדדים, דואג ומצר. פתאום נפתחו השמים ונראה אור הלבנה בארץ. קפץ וקידש בחפזו. מיד חזרו פני השמים ונתכסו בעבים, והיתה השמחה בבית".

בליל סתיו זה שבו נתגלה לו הירח ומיד התכסה בעננים, יהפוך ליום גורלי ומשמעותי בחייו מכיוון שמראה זה הציף בו **זיכרון ילדות** רחוק של אביו המנסה בלא הצלחה לומר את ברכת הלבנה ואת צערו שהדבר נבצר ממנו, וכשעלה בידו התמלא הבית בשמחה. הצער ועגמת הנפש, מתחלפים בתחושת אושר עילאית. ברגעים אלו כשיזכרונות ילדות כה רחוקים מציפים אותו כהבלח, שפרץ ובקע מתהום הנשייה של אישיותו, ברגעים אלו כשהוא ממתין לשובה של גב' טיסו מהכנסייה, התחוללה בו מערבולת שמבעדה הפציעו קטעי שברים של עולם ילדותו. מבעד למרחק השנים הוא מתחבר מחדש לצערו של אביו החרד מפני אי-יכולתו לקיים את מצוות ברכת הלבנה אך גם נזכר בשמחה הגדולה שפקדה את הבית עם קיום המצווה. כשם שההצגה בצילום של אשר ראדילובסקי מחוללת מפנה בדמותה של גב' טיסו, כך הצפייה בירח בליל סתווי משמשת כקטליזטור המניע את השינוי בדמותו של גיבור הסיפור.

⁴ אני טוען מושג זה במשמעות חילונית במובן של הארה פנימית, לאו דווקא במשמעות דתית-רליגיוזית שפוקדת אדם כלשהו ומחוללת בו שינוי פנימי. כך מגדיר ויליאם גיימס את המושג קונברסיה (הפיכת לב אדם): "היהפך לב-אדם, היולד מחדש, זכה לחסד ממעל, התנסות בחווית דת, מצוא ביטחון - כל אלה הם ביטויים הבאים לסמן את התהליך שבהדרגה או בבת-אחת, אשר בו האני, שהיה קודם לכן חלוק, נחות, אומלל, שלא כראוי לו לפי הכרתו, מגיע לכלל אחדות פנימית, ונעשה מעולה, מאושר, כראוי לו לפי הכרתו, מתוך שהוא זוכה לאחיזה חזקה יותר בממשויות הדתיות. על כל פנים, זהו הדבר שמתכוונים לו במונח הקונברסיה, בדרך כלל, בין אם נאמין ובין אם לא נאמין כי פעולה אלוהית ישרה דרושה כדי לחול שינוי מוסרי כזה". החווייה הדתית לסוגיה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 125.

הפרק השני בסיפור

הפרק השני בסיפור זה מציג את אשר ראדילובסקי באחרית ימיו בחברת אשתו מארגו הלוא היא גב' טיסו, שבינתיים נישאה לו בתחילה בטקס נישואין חילוני ולאחר מכן בטקס יהודי-דתי בבית הכנסת. ידידות כנה זו בין שני אנשים כה שונים באופיים, בדתם ובתרבותם, הפכה לברית של אהבה. בפרק זה גיבור הסיפור כבר נטוע חזק באמונה היהודית ומעורר השראה בקרב חבריו המתקבצים סביבו כדי לשמוע את לקחו. בקיאותו במסורת היהודית מעוררת כלפיו אהדה והערצה בקרב פרופסורים, רבנים וכמרים. שיבה זו אל היהדות נזקפת לאישיותה של ידידתו הקתולית המכירה במעמדה הנעלה של היהדות על-פני הנצרות, כדת מקורית, מקיפה ונצחית.

אשר ראדילובסקי מסמל עבורה באופן המוחשי ביותר את הצלוב המודרני ואת הקורבנות הרבים של אידיאולוגיות מופרכות שבקשו להביא גאולה לאדם ולעולם אך זרעו פחד וטרור. מבחינתה של גב' טיסו "אין נוצרים גמורים אלא היהודים, שהם נרדפים עד צוואר בכל מקום..." מכאן ואילך בית הכנסת הדחוק והעני שבו נהג להתפלל בעלה, החליף את בתי היראה המפוארים שבהם נהגה להתפלל. אין ספק שפרק זה המתאר את נחיתת הקוסמונאוטים האמריקאים על הירח בשנת 1969 מבטא באופן סמלי את שנותיו האחרונות של גיבור הסיפור לאחר **הקונברסיה** שעבר. הוא הופך ליהודי מן המניין, יהודי מאמין השואב את משמעות חייו מעצם השתייכותו לעם היהודי ואמונתו הישנה.

עלילת הסיפור חותמת בפסוקים המרגשים שנשאו הקוסמונאוטים בחללית לקראת נחיתתם על הירח, אותם פסוקים הנאמרים לפני ברכת הלבנה: "כי אראה שמך, מעשה אצבעותיך, ירח וכוכבים אשר כוננת". עצם אמירת פסוקים אלו על-ידי מי שאמונים על המדע, יש בה משום הכרה ואישור לגדולת מעשי האל, שהרי הכוכבים והירח ממחישים את טביעת ידיו של האל בעולם. הלא זוהי בעצם אפוא משמעות ברכת הלבנה. נחיתת האדם על הירח מעוררת שיח תיאולוגי על פעולותיו של האל בעולם והניסיון כביכול לערער על טיב פועלו מעוררת באשר ראדילובסקי את אמונתו באמצעות השמעת הפיוט 'אדון עולם' ופרשנותו לפיוט זה המבטא את **ייחודו** של האל.

הסבר הפיוט 'אדון עולם' המתקשר באופן ישיר לברכת הלבנה, מבטא את עמדתו התיאולוגית של אשר ראדילובסקי, אותה הוא משמיע בפני ידידו האב מרקאדיה: "... הנצרות זו דת לעצמה, מצומצמת, קטנה. לאמור: פרובינציאלית, מקובלת על עולם של קרן-זוית שדעתו כשל תינוקות. יש עולמות רבים, עולמי-עולמות גדולים ורבים עד חקר שאין להם זיקת הנצרות כלל וכל-עיקר. כן, לא זיקה ולא משמע וזכר... אדון עולם, הוא הבורא... אתה מבין? לא של כדור הארץ הזאת בלבד, של טיפה אחת זו... אדון כל העולמות, כל הקוסמוס הגדול והנורא הזה!". הסבר זה נאמר מתוך שכרון-חושים אקסטטי המבטא את השלב אליו הגיע גיבור הסיפור לאחר חווייתו הקיומית. לדעתו האמונה היהודית נעלה על-פני האמונה הנוצרית מכיוון שהיא חובקת כל מקיפה את הקוסמוס כולו.

סיום הסיפור מצטיין באזכור פסוק נוסף מספר תהלים פרק ח' הנאמר לפני טקס ברכת הלבנה: "מה אנוש כי-תזכרנו ובן-אדם כי תפקדנו" כתשובה של גיבור הסיפור לשאלת אשתו-ידידתו לפשר השיר 'אדון עולם' שהוא השמיע באוזני ידידו עם נחיתת האדם על הירח. לדעתי זהו סיום נהדר לסיפור מופלא זה שבו רוח האדם באה לידי ביטוי ברגעי שפל וברגעי עלייה: נפרשים בה חיי אדם

הנסחף כעלה נידף בשטפם של אירועים הרי-גורל ונושע בסופו דל דבר בידי אישה רבת חסד. יותר מכל, הסיפור מבטא את גדולת האדם שמוצא תיקון לנפשו באמצעות נפש תאומתו: הגב' טיסו. מה אנוש כי תזכרנו? ובכן הטעם נמצא באישיותה של הגב' טיסו שאילולא היא, סופו של אשר ראדילובסקי - מי ישורנו?

מפתחות להבנת הסיפור

אפשר להציע מפתחות רבים להבנת הסיפור וחלקם מובלעים בקריאה אישית זו של סיפור מיוחד זה שנמנה עם סיפוריו של הסופר חיים הזז שנכתבו במרוצת שנות חייו האחרונות וראה אור לאחר מותו בקובץ הסיפוריים **פעמון ורמון** שערכה אלמנתו, אביבה הזז.

נבליט נקודות אחדות למחשבה שעשויות בהחלט להוות נקודת מוצא לדיונים בכיתה ולניסוח משמעויות. המורה ייטיב לעשות אם, לאחר קריאת הסיפור בכיתה, יציע תחילה הסבר כולל לרובד האינטר-טקסטואלי המאפיין לרוב את כתיבתו של הסופר חיים הזז בה מהדהדים טקסטים קדומים כמו המשנה, התלמוד והמדרש והתפילה ההופכים את סיפוריו למארג ספרותי שיש לפענחו כדי לעמוד על מלוא משמעותו של הטקסט.

כזהו למשל הצורך לעמוד בשלב מסוים על כותרת הסיפור **הוא ציוה** האניגמטית במובן מסוים שלקוחה מפסוקי ברכת הלבנה, כותרת המיוחסת לאלוקים שציוה על בריאת השמים, השמש, הירח והכוכבים. ומכאן הצורך להביע בפני האל דברי הלל על בריאתו. רצוי כמובן לקרוא בכיתה את ברכת הלבנה כולל הפסוקים שקודמים לה כדי להבין את תרומתה לבניית משמעות הסיפור. זהו **מוטיב מרכזי** המציע עלילה כפולה ששני היבטיה השונים משלימים אחד את השני: מחד עלילה בעלת ממד דתי-קוסמי-אמוני המייחסת את נפלאות הבריאה לאל ומאידך עלילה אנושית שבמרכזה ניצב האדם המחפש משמעות בעולם משולל אמונה.

אשר ראדילובסקי וגב' טיסו מייצגים את חיוב וכדאיות החיים. שניהם חוו טלטלות נפשיות עליהן הצליחו להתגבר הודות לאמונה באהבה ובערכי האדם. עיקר הסיפור מתמקד במפגש המכריע של שני אנשים כה שונים באישיותם ובאמונתם. ועם זאת הסיפור מראה כיצד בעולם כאוטי וחסר כל תקווה, עשוי האדם למצוא נקודת משען בזולת, ובמיוחד באדם כדוגמת גב' טיסו שהלכה כברת דרך ארוכה לקראת אשר ראדילובסקי. אין ספק שנדבך משמעותי בסיפור מצוי בהבדלי האמונה שבין השניים המשקפים את הוויכוח הנצחי שבין היהדות לנצרות. נדבך זה קיים בעיקר בחלקו השני של הסיפור.

התלמידים יעמדו על 'הבעייתיות' של זוגיות זו המתרחשת בעיר פריז של שנות ה-50, שנים בהן התחוללה התפכחות בלתי-נמנעת מחזון הקומוניזם במיוחד לאחר מותו של סטאלין ב-1953. משבר הקומוניזם חולל משבר של משמעות בקרב בני אדם רבים שנהו אחר ברית המועצות ומנהיגה. לאור הדברים הנ"ל רצוי כמובן להצביע לא רק על המתח ההיסטורי שבין היהדות לנצרות וביטויי בעלילת הסיפור, אלא גם לחשוף את המתח שבין אידיאולוגיות בין אם מדובר בדתיות ובין אם מדובר בחילוניות. אהבה ואמונה שלובות זו בזו ומגולמות בזוגיות מופלאה זו כנגד כל הסיכויים. מסתבר שנחוצות אהבה ואמונה כתשובה לחיפוש אחר הרוחני והאמוני בעולם כאוטי חסר משמעות. החלל שנוצר עם קריסת האידיאולוגיות שב ומתמלא בהכרת ערכה של האהבה.

בחלקו השני הסיפור נבנית והולכת **אנלוגיה** בין גב' טיסו לבין הלבנה, שהרי היא הגורם המחולל בו את השינוי המשמעותי וכמו הלבנה המתמלאת והולכת במרוצת החודש, כך התחדשו חייו של גיבור הסיפור הודות לאשתו המאירה את חייו לאחר ליקוי המאורות עם קריסת הקומוניזם. סיום הסיפור מביע הוקרה והערכה לזוגיות זו ודמעותיו של אשר ראדילובסקי מחזקות רושם זה.

סיכום

כוונת הניתוח הנ"ל הייתה **להאיר** את פניו המרובים של הסיפור תוך הבלטת המפגש החד-פעמי של שתי דמויות יוצאות-דופן באישיותן ובתרבותן. עלילת הסיפור נעה בין יציאה או נטישת העם היהודי לבין השיבה אליו. מה שמעניק ממד משמעותי לשתי דמויותיו המרכזיות זוהי **הקוטביות** המחלקת את חייהן לשני פרקי חיים שונים במהותן אך משלימות זו את זו: אשר ראדילובסקי נעשה, אחרי הדירה מוחלטת, איש מאמין בתורת ישראל וגב' טיסו קיבלה על עצמה את דת היהדות כביטוי הן להכרתה בנצחיותה והן כביטוי נעלה של אהבתה הנאמנה לבחיר ליבה הנערץ אשר ראדילובסקי.

מוצע למורה שלא להסתפק בסיפור זה בלבד ולקרוא סיפור נוסף שהשוואתו לסיפור **הוא ציוה** עשויה לתרום להעמקת הבנתו. המדובר בסיפור **Curriculum Vitae** המצוי בקובץ הסיפורים **פעמון ורמון**. גם בסיפור זה מוצגות בקיצור תמציתי קורות חייו של 'גיבור הסיפור' שעשויות בחלקם הגדול לייצג לא רק ביוגרפיה אישית אלא ובעיקר ביוגרפיה קולקטיבית של העם היהודי בארצו ו**מחוצה** לה. גם כאן הדמות הראשית חווה מעברים דרמטיים בחייה ונוטלת חלק באירועים ההיסטוריים המרכזיים במחצית הראשונה של המאה ה-20. המורה עשוי לגלות קווים משותפים בין שני הסיפורים ובעיקר בתהליך התפכחותו של גיבור הסיפור בשמותיו הפרטיים המתחלפים המעידים חילופי זהותו: ולול, וולודיה, זאב וולטר. גם הוא חווה אכזבה מרה מהחזון האוטופי של הקומוניזם, נקלע לחשבון נפש שבעקבותיו מתחולל שינוי תודעתי מחשיבה על עצמו כפרט ויחיד לחשיבה על מצבו של עם ישראל שמאז ומתמיד היה עם נרדף. אם בסיפורנו **הוא ציוה** הוצג הגיבור כמרטיר מודרני הרי שבתודעתו הרוחשת של גיבור הסיפור **Curriculum Vitae** "...בדור הזה...לאחר שישה מיליונים מרטירים והתבוללות לתיאבון שמקיפה את העם בכל ארצות מושבותיו". כלומר לאחר השמדת חלק ניכר של העם היהודי, נשקפת סכנת ההתבוללות המאיימת על קיומו ועל עתידו. מבחינה זו גיבור סיפור זה לא רק שהוא עובר גלגול משמעותי שבסופו הוא חזר ארצה, נעשה מאמין אדוק בשכונת מאה שערים, אלא גם מביע אי-נחת מובהק ממדינת ישראל, "מרכז רוחני בלא שאר-רוח", ומפקפק בהמשך קיומה. סיפור זה מעתיק את נקודת המבט מהמעגל הקיומי של מדינת ישראל אל אופק מקיף יותר: היהודי והאמוני. לסיכום: סיפור זה איננו מעלה את סיפור חייו של גיבור הסיפור כפרט וכיחיד אלא כביטוי או כתמצית של היסטוריה כוללת של העם היהודי.

אני מציע למורה לקרוא הביוגרפיה התמציתית של הסופר חיים הזז **אלה תולדות...** בתוך **משפט הגאולה**: חיים הזז, ת"א 1977, עמ' 253-255, כמו-גם לעיין בשאלות שניסחה מלכה שקד בספרה **מבחרת**, עמ' 113-114. אני מאמין ששני סיפורים אלו עשויים **לחדש** את העניין ביצירת חיים הזז ולעורר את סקרנותו של ציבור המורים ביוצר מיוחד זה.